

F. A. VON HAYEK'O KNYGA „KELIAS Į VERGOVĘ“: JOS GIMIMO APLINKYBĖS IR AKTUALUMAS

REMIGIJUS ČIEGIS¹, ŽILVINAS DRABAVIČIUS²

Vilniaus universiteto Kauno fakultetas (Lietuva)

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariamos F. A. von Hayek'o knygos „Kelias į vergovę“ gimimo aplinkybės ir jos realaus aktualumo šiandien teorinis tyrimas. Jis grindžiamas nuostata, kad visos pastangos suprasti šiuolaikinę visuomenę verčia rimtai pasidomėti idėjų ir visuomenių istorija. Atliekant tyrimą siekiama atskleisti knygos gimimo aplinkybes, svarbiausius jos turinio momentus bei parodyti knygos poveikį tuometiniams ir šiandieniniams politiniams-ekonominiams procesams. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad posūkis į vergovę prasideda nepastebimai, ir vargu ar galimas geresnis pagalbininkas tai atpažinti nei „Kelias į vergovę“.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: *austrų ekonomikos mokykla, kapitalizmas, socializmas, ekonominės minties istorija, laisvoji rinka.*

JEL KLASIFIKACIJA: B10, B13, B25, B53.

DOI: <https://doi.org/10.15181/rfds.v36i1.2508>

Įvadas

Temos aktualumas ir mokslinė problematika. Tiriant ekonominių teorijų istoriją, kurios funkcija dvejojama – paaiškinti praeitį ir padėti mums suprasti dabartį, gali būti keliami skirtingi klausimai. Šio straipsnio pagrindinį siekį rodo antraštė: supažindinti skaitytoją su vieno žymiausių austrų ekonomikos mokyklos (ji kartais įvardijama kaip heterodoksiška; žr. Boettke, Leeson, 2003; Mearman, 2012) atstovų F. A. von Hayek'o knyga „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997), kuri 2024 m. švęs savo 80 metų jubiliejų, ir jos poveikiu ekonominės minties raidai bei moderniosios ekonominės politikos formavimui. Be to, pabandyti atsakyti į klausimą, kiek šis veikalas, apie kurį 1976 m. Nobelio premijos laureatas ekonomistas M. Friedman'as yra pareiškęs, kad tai viena žymiausių mūsų laikų knygų (žr. Garrison, 2003), aktualus šiandien, nes, paties F. A. von Hayek'o (1960) pastebėjimu, kiekviena ekonominė-socialinė plėtra yra žmonių veiklos, o ne jų su-manymų rezultatas. Vis tik žymus amerikiečių ekonomistas R. L. Heilbroner'is (1989) tikėjo, kad pastangos suprasti šiuolaikinę visuomenę verčia rimtai domėtis visuomenių istoriją. Šia jo nuostata, kuri artima kito žymaus austrų ekonomikos mokyklos atstovo L. von Mises'o pastebėjimui, kad mes turime studijuoti dok-trinų istoriją, kuri mums leidžia suprasti socialinius, ekonominius ir politinius pokyčius (von Mises, 1990), pabandysime remtis ir šiame straipsnyje. Pats F. A. von Hayek'as, kuriam, kaip visiems austrų ekonomis-tams, būdingas subjektyvistinis-individualistinis požiūris ir įsitikinimas, kad subjektyvi nuojauta ir individų (taip pat šeimų ir įmonių) pasirinkti tikslai bei veiksmai ir yra būtent tie ekonominę veiklą į priekį stumiantys veiksniai (Yeager, 1997; Milonakis, Fine, 2009), yra pastebėjęs, kad ekonominė analizė visada buvo produk-

¹ Remigijus Čiegis – profesorius, habilituotas mokslo daktaras, Vilniaus universiteto Kauno fakultetas
Moksliniai interesai: darnus ekonomikos vystymasis, darnumo vertinimas, aplinkos ekonomika, regionų plėtra, ekonominių teorijų istorija

El. paštas: remigijus.ciegis@knf.vu.lt
Tel. +370 681 458 32

² Žilvinas Drabavičius – magistras, Vilniaus universiteto Kauno fakultetas
Moksliniai interesai: verslo administravimas, viešasis administravimas, viešoji teisė
El. paštas: zilvinasdrabavicius@gmail.com
Tel. +370 646 311 97

tas ne nešališko intelektualaus socialinio fenomeno priežasčių žinių troškimo, o aktyvus siekis rekonstruoti pasaulį, išaugęs iki didžiulio nepasitenkinimo (Hayek, 1933). Būtent nepasitenkinimas tuometiniu politiniu klimatu Didžiojoje Britanijoje, kuris vis labiau kryo į socializmą, jį ir paskatino parašyti politinį-ekonominį traktatą „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997), puikiai suprantant sudėtingumą, apie kurį savo garsiojoje knygoje „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija“ įspėjo dar J. M. Keynes'as: sunkumą atskleidžia ne naujos idėjos, bet išsivadavimas nuo senųjų, kurios išsiskverbia, kaip atsitiko daugeliui mūsų, į kiekvieną mūsų proto kampelį (Keynes, 1964 [1936]).

Be to, norint geriau suprasti F. A. von Hayek'o politinio-ekonominio traktato „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997) poveikį to meto visuomenei pravartu įsiklausyti į anglų ekonomisto, Kembridžo universiteto profesoriaus A. E. G. Robinson'o pamąstymus, kurie išsakyti 1971 m. balandžio 22 d. pristatymo Britų akademijai paskaitoje, jie taip pat priskiriami J. M. Keynes'ui (remtasi nepublikuotu „Bendrosios teorijos“ juodraštinio variantu): ekonomikos teorijoje negalite *nuteisti* savo oponento dėl klaidos, galite tik ją *itikinti*, bet net jei esate teisūs, jo neįtikinsite, jeigu jis remiasi priešingomis sąvokomis ir negali suvokti jūsų minčių (žr. Davidson, 2009; Čiegis, 2021; 2022).

Siekiant geriau suvokti knygą „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944b; 1997), pravartu žvilgtelėti į to meto situaciją, kaip Vakarų pasaulyje vertintos liberalios nuostatos. Žinotinas ir istorinis knygos rašymo kontekstas, juk tuo metu daugelis Didžiojoje Britanijoje ir JAV į tuometinę Tarybų Sąjungą žvelgė kaip į idealios socialistinės visuomenės modelį, leisiantį pasiekti visuotinę lygybę bei pašalinti skurdą, o į fašizmą – tik kaip į, F. A. von Hayek'o žodžiais tariant, kapitalizmo reakciją į pokario laikotarpio [po I pasaulinio karo] socialistines tendencijas bei brutalią diktatūrą, leidusią kapitalizmo elitui išlaikyti savo pozicijas (žr. Powell, 2000; Boettke, Coyne, Leeson, 2008).

Problema: F. A. von Hayek'o knygos „Kelias į vergovę“ gimimo aplinkybės ir jos aktualumas šiandien.

Tyrimo tikslas: atskleisti F. A. von Hayek'o knygos „Kelias į vergovę“ gimimo aplinkybes, jos aktualumą šiandien.

Tyrimo objektas – F. A. von Hayek'o knyga „Kelias į vergovę“.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriškai atskleisti F. A. von Hayek'o knygos „Kelias į vergovę“ gimimo aplinkybes.
2. Aptarti F. A. von Hayek'o knygos „Kelias į vergovę“ turinio svarbiausius momentus.
3. Parodyti F. A. von Hayek'o knygos „Kelias į vergovę“ poveikį to meto ir šiandienams politiniams-ekonominiams procesams.

Tyrimo metodai: loginė abstrakcija, apimanti ir tarpusavyje derinanti ekonomikos, istorijos ir politologijos teorinių teiginių apibendrinimą, teorinę austrų ekonomikos mokyklos idėjų ir jų poveikio ekonominės minties raidai vertinimo sisteminę analizę bei sintezę, pagrįstą įvairių šalių mokslininkų darbų išvadamis ir samprotavimais, bendrąją ir loginę analizę bei palyginimą.

1. F. A. von Hayek'o knygos „Kelias į vergovę“ gimimo aplinkybės

Pamažu F. A. von Hayek'as išplėtė savo interesų lauką. Jo dėmesio centre atsidūrė socialinių mokslų metodologijos, pažinimo filosofijos, psichologijos, teisės ir laisvės problemos. Kiekvienoje srityje, į kurią tik žengė, jis naikino įsisenėjusius prietarus ne tik pateikdamas naujų įžvalgų ir skatindamas naujų idėjų plėtotę, bet ir gaivindamas nepagrįstai užmirštas arba nesuprastas tiesas. Šiandien santykinai mažai žinoma jo nedidelės apimties brošiūra „Laisvė ir ekonominė sistema“ (Hayek, 1939), kurią galima pavadinti garsiosios knygos „Kelias į vergovę“ intelektiniu pirmtaku, nes būtent joje kompaktiškai pateiktos minėtos knygos pagrindinės idėjos (Kolev, 2010).

F. A. von Hayek'as buvo susirūpinęs britų mokslo visuomenės, ypač kairiųjų, vyraujančiu požiūriu, kad fašizmas buvo nepavykusios kapitalistinės sistemos mirštančiojo reakcija į socializmą, iš to ir išaugo „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997). Aiškiai suprasta, kad naciai buvo nacionalsocialistai, tai yra jie buvo nacionalistai ir socialistai. Mokslininkas norėjo įspėti Didžiosios Britanijos piliečius dėl socializmo, kurio visos

formos yra laisvės priešingybė, be to, jis nesuderinamas su racionalumu, klestėjimu ir pačia civilizacija, pavojaus.

Kaip savo knygos „Kelias į vergovę“ 2007 m. leidimui įvade pažymi B. J. Caldwell'as (žr. Hayek, 2007), knygos, kuri rašyta 1940–1943 m., pradžia – atmintinė, pavadinta „Nacių socializmas“. Ji XX a. ketvirtąjo dešimtmečio pradžioje parengta reaguojant į liberalo, pažangaus socialinio reformuotojo, suvaidinusio svarbų vaidmenį kuriant britų gerovės valstybės modelį, W. Beveridge'o mintis, kad nacionalinis socializmas buvo kapitalizmo reakcija į socializmą, vėliau, kaip atsakas į žymųjį 1942 m. 299 puslapių pranešimą parlamentui „Socialinis draudimas ir su tuo susijusios paslaugos“ (žinomą kaip „Beveridge'o pranešimas“), kurio, išleisto kaip knyga (žr. Beveridge, 1942), galiausiai parduota apie pusė milijono egzempliorių. Tai paveikė ne tik Didžiąją Britaniją, bet ir visą pasaulį. Ši atmintinė išaugo į mėnesinio žurnalo straipsnį, kuris pasirodė 1938 m. balandį, pavadinimu „Laisvė ir ekonominė sistema“. O po metų pasirodė jau minėtas nedidelės apimties politinis pamfletas tuo pačiu pavadinimu „Laisvė ir ekonominė sistema“ (Hayek, 1939), kuriame F. A. von Hayek'as aptarė centrinio ir bendros taisyklių sistemos planavimo skirtumus, kurie būdingi liberalizmui, pastebėdamas, kad kainų sistema yra žinių koordinavimo būdas.

Vėliau F. A. von Hayek'as ketino įtraukti straipsnio ir brošiūros pamfletu elementus į veikalą, kuris rengtas vykdant projektą „Proto prievartavimas ir smukimas“. Jis turėjo būti gerokai didesnės apimties (dviejų tomų) nei knyga „Kelias į vergovę“, kurią iš pradžių įsivaizdavo kaip „šešių pensų *Penguin* tomelių“. Vis dėlto prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, 1941 m. sausį galiausiai nusprendė šį didžiulį mokslinį projektą (tikrieji motyvai taip ir liko neaiškūs, nes vėliau jis šio didesnio projekto taip ir neužbaigė) užbaigti ir rašyti mažesnės apimties, populiareesnį „politinį“ traktatą „Kelią į vergovę“, matyt, tikėdamas, kad po karo vieningai galimybė sukurti tinkamą pasaulį bus bendro gerovės lygio kėlimas (Hayek, 1944b; 1997) veikiant laisvosios rinkoms.

Pirmiausia knyga 1944 m. kovą 2 000 egzempliorių tiražu be jokių didesnių problemų leidyklai sutinkant imtis jos leidimo išleista Didžiojoje Britanijoje, „Routledge“ leidykloje, ir skirta britų auditorijai. Kadangi tuo metu šalyje augo spaudimas po karo Jungtinėje Karalystėje kurti gerovės valstybę, knyga buvo gana populiari (kalbėdamas apie jos priėmimą 1944 m. vasarą F. A. von Hayek'as laiške savo draugui filosofui Karl'ui Popper'ui rašė, kad sėkmė gerokai didesnė, nei tikėjosi [žr. Caldwell, 2020]) ir sukėlė diskusijų, ji greitai (maždaug per mėnesį) išparduota. Kadangi knygos leidyba ir pakartotinis jos leidimas Didžiojoje Britanijoje dėl techninių kliūčių užtruko, teko ieškoti išeičių. Siekdamas populiarinti savo idėjas, F. A. von Hayek'as nutarė išleisti knygą ir JAV. Bet galimo leidėjo paieškos užtruko, kol apsisotą ties Čikagos universiteto leidykla. Tiesa, F. A. von Hayek'as nesutiko keisti knygos pavadinimo į „Socializmas: kelias į vergovę“, jo nuomone, leidyklos pasiūlytas pavadinimas klaidinantis, nes socializmas buvo tik vienas doktrinų, kurias kritikavo knyga, poaibis, be to, nesutiko pašalinti aforizmų, kuriais pradėdavo kiekvieną knygos skyrių. Galiausiai 1944 metų rugsėjį minėta leidykla knygą išleido. Iš pradžių tik 2 000 egzempliorių tiražu, nes buvo orientuota į britų auditoriją ir didelės komercinės sėkmės neprognozuota. Bet knyga JAV, kur buvo jaučiama stipri opozicija naujam kursui ir karo metų pramonės planavimui, netikėtai išpopuliarėjo labiau nei Didžiojoje Britanijoje (žr. Cassidy, 2000; Tebble, 2010). Tam ypač pasitarnavo žurnalisto Henry'io Hazlitt'o 1944 m. rugsėjo 24 d. „New York Times Book Review“ pirmame puslapyje paskelbta 1 500 žodžių knygos apžvalga (žr. Powell, 2000). Čikagos universiteto leidykla iš karto užsakė dar 10 000 knygos egzempliorių ir sulaukė prašymų leisti išversti knygą į vokiečių, ispanų bei olandų kalbas. 1945 m. balandį amerikiečių šeimyninių skaitinių žurnale „The Reader's Digest“ jo redaktoriaus Max'o Eastman'o dėka pasirodė puiki sutrumpinta knygos versija, kuri tuometinio didžiausio amerikiečių knygų leidėjo Harry'io Scherman'o pastangomis pasiekė 600 tūkst. skaitytojų auditoriją, taigi tapo prieinama ne vien akademinėi visuomenei, vėliau šis skaičius išaugo iki kelių milijonų. Knyga išpopuliarėjo tarp liberalių (ypač klasikinių) ir konservatyvių mąstytojų (Ormerod, 2006). Visa tai paskatino amerikiečius surengti F. A. von Hayek'o penkių savaičių paskaitų turą, kuris truko nuo 1945 m. kovo iki gegužės. Nors iš pradžių manyta, kad paskaitos bus skaitomos penkiuose ar šešiuose universitetuose, bet pasitelkus profesionalią reklamos agentūrą jos pasiūlytos ir platesnei visuomenei. Taigi klausytojų skaičius siekė iki 3000 žmonių, paskaitos transliuotos per radiją, tai F. A. von Hayek'ą pribloškė (Hayek, 1994; Caldwell, 2004; 2020).

Pati knyga, kurios vien JAV gana greitai parduota virš 80 tūkst. egzempliorių kietais viršeliais ir 175 tūkst. egzempliorių minkštais popieriniais viršeliais, oficialiai išversta į daugiau kaip dvidešimt kalbų. Neoficialios šios knygos kopijos cirkuliavo Rytų Europoje jau iki Berlyno sienos griūties (žr. Powell, 2000; Boettke, Coyne, Leeson, 2008). Šiuo metu parduota virš dviejų milijonų šios knygos egzempliorių.

Taigi knyga „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997), kurios pavadinimą inspiravo garsaus prancūzų klastiko, liberalaus mąstytojo Alexisio de Tocqueville'io frazė apie „kelį į katorgą“ (Hayek, 1983 [1978]), atskleidusi vyriausybės nesėkmes, kaip argumentą, nukreiptą prieš socializmo sukūrimo galimybę (Boettke, 1995; 2005; Ebenstein, 2001), paties F. A. von Hayek'o nuostabai netrukus išgarsino jį pasaulio mastu. Vis dėlto tai suvaidino ne tik teigiamą vaidmenį, bet turėjo ir neigiamų pasekmių, kai jis, emigravęs į JAV, nesėkmingai bandė gauti profesoriaus vietą prestižinio Čikagos universiteto Ekonomikos fakultete. Kaip pastebėjo G. R. Steele (2001), 1944 m. išleistas veikalas „Kelias į vergovę“ amerikiečių akyse pakenkė F. A. von Hayek'o, kaip ekonomisto, reputacijai, nes, kaip savo autobiografijoje rašė žymus amerikiečių ekonomikos istorikas J. U. Nef'as, ekonomistai F. A. von Hayek'o „Kelį į vergovę“ laikė per daug populiariu darbu, kuris pagarbos verto mokslininko nevertas (Nef, 1973). Tad į F. A. von Hayek'ą žvelgta kaip į ideologą ir apologetą ar geriausiu atveju kaip į prieštarinę socialinį filosofą, o ne kaip į ekonomistą, kurio reputaciją sugriovė keinsistinė lavina (žr. McCormick, 1992; Frowen, 1994). Taigi jo idėjos pasirodė nukreiptos prieš nusistovėjusias pažiūras net tokioje vietoje kaip Čikagos universitetas, kur tuo metu klestėjo garsioji Čikagos ekonomikos mokykla. Kita vertus, vėliau pripažinta, kad tas pats veikalas „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997) suvaidino svarbų vaidmenį keičiant vieno iš šios mokyklos lyderių M. Friedman'o ir kitų amerikiečių ekonomistų supratimą, kaip veikia visuomenė. Pats M. Friedman'as rašė, kad jo susidomėjimas viešąja politika ir politine filosofija buvo gana atsitiktinis, kol pradėjo dirbti Čikagos universitete. Neįpareigojančios diskusijos su kolegomis ir draugais pažadino didesnę susidomėjimą, kurį sustiprino F. von Hayek'o knyga „Kelias į vergovę“ ir diskusijos su autoriumi, kai jis 1950 metais pradėjo dirbti universitete (Friedman, Friedman, 1998).

2007 m. Čikagos universiteto leidykla išleido knygos „Galutinį pavyzdinį leidimą“, kaip „F. A. von Hayek'o rinktinių raštų“ serijos antrą tomą (žr. Hayek, 2007), išsamų įvadą jam parašė B. J. Caldwell'as.

2. F. A. von Hayek'o knygos „Kelias į vergovę“ turinio svarbiausi momentai

Knygą „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997) sudaro 16 skyrių, kurie apima teoriją, intelektualinę istoriją (tokias britų liberalaus panteono figūras kaip anglų poetas ir intelektualas John'as Milton'as [1608–1674 m.], britų istorikas ir politikas Thom'as Babington'as Macaulay'us [1800–1859 m.], britų valstybės veikėjas ir politikas liberalas, 1868–1894 m. laikotarpiu keturis kartus buvęs šalies premjeru, William'as Ewart'as Gladstone'as [1809–1898 m.], valstybės veikėjas, liberalas, politikos komentatorius, biografas John'as Morley'us [1838–1923 m.]) ir istorinius pastebėjimus (vienas iš knygos skyrių – apie „Nacizmo socialistines šaknis“), čia F. A. von Hayek'as pirmą kartą pateikė ekonominės plėtros institucinio dinamizmo analizę vartodamas spontaniškos tvarkos terminus.

Savo knygoje „Kelias į vergovę“ F. A. von Hayek'as rašė, kad ekonominė kontrolė nėra paprasčiausia žmonių gyvenimo sektoriaus, kuris gali būti atskirtas nuo viso kito, kontrolė, ji yra visų mūsų tikslų įgyvendinimo priemonių kontrolė. Tas, kuris kontroliuoja priemones, turi nuspręsti, kokių tikslų bus siekiama, kurios vertybės bus pasirinktos, kitaip tariant, kuo žmogus turi tikėti ir už ką kovoti (Ten pat).

Be to, F. A. von Hayek'as nurodė, kad planavimas, kuris yra prievartinis, – prastas reguliavimo metodas, šiuo atveju laisvosios rinkos konkurencija pranašesnė, tai vienintelis būdas derinti mūsų veiksmus be prievartos ar valdžios įsikišimo (Ten pat). Įspėdamas apie politinį pavojų, kurį kelia centralizuotas ekonomikos planavimas (jo nuomone, iš esmės nedemokratiškas, nes žmonėms primetama mažumos valia [Ten pat], kai pavienis individas tampa vien tik valdžios priemone, kurią ji pasitelks tokioms abstrakcijoms kaip „socialinė gerovė“ ir „bendruomeninė gėrybė“ [Ten pat], be to, pažymėjo, kad net patys skurdžiausieji turi daugiau asmeninės laisvės atviroje visuomenėje nei centralizuotai planuojamoje: konkurenciniame ūkyje paskutinis apsilankiusių yra antstolis, o planinio ūkio paskutinė sankcija yra budelis [Ten pat]), nurodė, kad Vakarų šalys, vykdydamos socialistinę politiką, ilgainiui susilauks totalitarinės nemezės.

Šioje knygoje (Ten pat), kuri kaip geros valios gestas dedikuota „visų partijų socialistams“, F. A. von Hayek'as minėto visuotinio susižavėjimo socialistinėmis, taip pat ir ekonomikos, idėjomis kontekste įspėjo, kad gali būti pamiršti fundamentalūs laisvos visuomenės principai (knygoje jis įrodinėjo, kad Vakarų demokratijos, įskaitant Didžiosios Britanijos ir JAV, pamažu atsisakė tos ekonominės laisvės, be kurios asmeninė ir politinė laisvė neegzistavo [Ten pat]), kaip ir L. von Mises'o, atmetusio trečiojo (ar vidurinio) kelio koncepciją ir reformistinį idealizmą, kuris plėtojosi Vakarų ekonomikos teorijose po *naujojo kurso* epochos ir Antrojo pasaulinio karo. Jis teigė, kad neegzistuoja joks trečias ūkio veiklos proceso organizavimo principas (papildantis rinkos funkcionavimą arba centralizuotą valdymą), kuris gali būti racionaliai pasirinktas kaip teorinis modelis, siekiant norimų tikslų, nes taip pat yra „kelias į vergovę“.

Knygoje, aptaręs socializmą ir liberalizmą, pastebėjo, kad dauguma žmonių tiki galimybe surasti kažkokį vidurio kelią tarp „atomistinės“ konkurencijos ir centralizuoto vadovavimo. Patrauklią idėją, kad mūsų tikslas turėtų būti ne laisvos konkurencijos kraštutinė decentralizacija ir ne vieno plano visiška centralizacija, bet kažkoks protingas šių metodų derinys, F. A. von Hayek'as atmetė, teigdamas, kad abu – konkurencija ir centralizuotas valdymas – tampa nepakankama ir neveiksminga priemone, jeigu yra daliniai, tai alternatyvūs principai, taikyti sprendžiant tą pačią problemą, šių dviejų mišinys reiškia, kad nė vienas realiai neveiks ir rezultatas bus blogesnis nei kliaujantis tik viena iš sistemų (Ten pat).

L. von Mises'o ir F. A. von Hayek'o techninis ekonominio skaičiavimo argumentas atskleidė, *kodėl* socializmas patirs nesėkmę, o „Kelyje į vergovę“ F. A. von Hayek'as parodė, *kas* atsitiks patyrus šią nesėkmę, nes socialistinė sistema negali pakartoti to, ką siūlo privati nuosavybė ir kainų sistema (Ten pat). Be to, knygoje jis išsakė liberalų teiginį, kad ekonominė ir politinė laisvės susijusios (Boettke, Coyne, Leeson, 2008).

F. A. von Hayek'as, panašiai kaip *ordo* liberalai, visiškai nepretendavo į nesikišimą (angl. *laissez-faire*), tai dviprasmiškas ir klaidinantis principų, kuriais remiasi liberali politika, apibrėžimas (Hayek, 1944b; 1997), liberaliam ar rinkai paremtam ūkiui atskirti nuo planinio ūkio vartojant *teisės taisyklių* (angl. *Rule of Law*) terminą. Jis pasisakė už tai, kad veiksminga konkurencija galima taikant atitinkamą struktūrą. Knygoje „Kelias į vergovę“ jis rašė, kad liberalų argumentai ne neigia, bet kaip tik pabrėžia konkurencijos naudingumą, būtinas juridinis pagrindas, be to, nei esamos, nei ankstesnės juridinės taisyklės nuo rimtų trūkumų neapsaugo (Ten pat). Apibendrinamas savo institucijų būtinybės supratimą iš liberalios perspektyvos, F. A. von Hayek'as tvirtino, kad konkurencija verčia ne tik tinkamai organizuoti tam tikras institucijas, tokias kaip pinigai, rinkai ir informacijos kanalai, bet kai kurios jų negali būti sukurtos privataus verslo, tai priklauso nuo tinkamos juridinės sistemos, kuri skatina konkurenciją ir naudingą veikimą visuomenės labui. Juk tarp sąmoningai kuriamos sistemos, kur konkurencija veiks naudingiausiu būdu, ir to, kai pasyviai pripažįstamos esamos institucijos, yra didžiulis skirtumas (Ten pat). Galiausiai kalbėdamas apie ankstesnį liberalizmą ir jo santykį su institucijomis, padarė išvadą, kad juridinių institucijų, kurios skatina konkurencinės sistemos veiksmingumą, sistemiškas tyrimas buvo gerokai apleistas (Ten pat).

3. F. A. von Hayek'o knygos „Kelias į vergovę“ poveikis tuometiniams ir šiandieniniams politikos ir ekonomikos procesams

Mokslo visuomenė operatyviai reagavo į 1944 m. išleistą F. A. von Hayek'o knygą „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944): dar tais pačiais metais jos recenzija pasirodė žurnale „Nature“ (žr. Catlin, 1944), nekalbant jau apie JAV ir Didžiosios Britanijos konservatyviąją spaudą (žr. Casseres, 1944).

1974 m. gruodį Nobelio premijos ekonomikos srityje įteikimo metu F. A. von Hayek'as susitiko su 1970 m. Nobelio premijos literatūros srityje laureatu, rusų rašytoju, istoriku, disidentu Aleksdandru Solženicynu, kuriam vėliau nusiuntė savo garsiojo veikalą „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944) rusišką vertimą.

Ekonomisto ir filosofo F. A. von Hayek'o veikalai ypač stiprino Didžiosios Britanijos ministrę pirmininkę Margaret'ą Thatcher, kuri suvokė būtinybę perimti iniciatyvą iš kolektyvizmo moraliniu ir praktiniu aspektais. 1981 m. vasario 5 d. ji teigė esanti didelė profesoriaus F. A. von Hayek'o gerbėja ir rekomendavo būtinai perskaityti kai kurias jo knygas (žr. McCormick, 1992). Be abejo, omenyje turėjo ir jo knygą „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944), kurią perskaitė būdama Oksfordo universiteto studentė. Ši knyga ilgam

įtvirtino jos požiūrį. Vėliau M. Thatcher teigė, kad tik kelios knygos padarė jai dar didesnę poveikį. Iš tiesų ji patyrė vieno pačių veiksmingiausių ir drąsiausių kada nors parašytų politinių veikalų, tiesiogiai puolusių socializmą, poveikį. M. Thatcher persiėmė F. A. von Hayek'o idėja, kad kompromisai su socializmu, net jei šis reiškiasi švelniomis socialdemokratinėmis formomis, negalimi, kadangi bet kokio laipsnio socializmas visada yra linkęs į totalitarizmą, nepaisant jo gynėjų ir siūlytojų ketinimų – apsimestini jie ar realūs. Vėliau, matydama, kad tai vyksta ir jos pačios Konservatorių partijoje, ypač kalbant apie kolektyvinį vadovavimą, giliai į širdį priėmė F. A. von Hayek'o ironišką, kaip jai atrodė, dedikaciją, kuria knygą skyrė (iš tiesų be jokios ironijos) visų partijų socialistams. Knygos poveikis M. Thatcher buvo svarbus ir jai einant Didžiosios Britanijos ministrės pirmininkės pareigas. Vėliau ji rašė, kad F. A. von Hayek'as – pats galingiausias socialistinio planavimo ir socialistinės valstybės kritikas (žr. *The Man Whose...*, 2019).

1991 metų lapkritį JAV prezidentas G. H. W. Bush'as F. A. von Hayek'ui jo ilgo gyvenimo pabaigoje skyrė JAV Prezidento laisvės medalį, vieną iš dviejų aukščiausių JAV apdovanojimų civiliams – „Už gyvenimą žvelgiant už horizonto“. Skiriant medalį, be viso kito, teigta, kad knyga „Kelias į vergovę“ vis dar jaudina skaitytoją, ir po to sekę jo darbai įkvepia žmones visame pasaulyje, nes yra ne tik abstrakčios teorijos, bet skleidžia realaus gyvenimo energiją ir pojūtį. Teigta, kad F. A. von Hayek'as pasaulio intelektualų ir politiniame gyvenime sukėlė revoliuciją: ateities kartoms, skaitant jo veikalus, kilęs tas pats istorijos ir sąmoningumo jausmas, kuris įkvepia žmones šiandien (*Friedrich Hayek...*, 2019).

Šiuo veikalu F. A. von Hayek'as tarsi metė iššūkį Vakaruose tuo metu vyravusioms etatizmo ir demokratinio socializmo idėjoms, tuo parodydamas, kad demokratinė sistema negali koegzistuoti su planiniu ūkiu, o ekonominio gyvenimo kontrolė lemia totalitarinę politinę kontrolę (Cubeddu, 1993). F. A. von Hayek'o „Kelyje į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997) pateikta diskusija apie tiesą ir melą totalitarinėse sistemose paveikė XX amžiaus konservatyvų ekonominį ir politinį diskursą (Gissurarson, 1987; Samuelson, 1999).

Svarbu aptarti ir kitą retai minimą aspektą. 1987 metų birželį įvyko trečioji popiežiaus šv. Jono Pauliaus II kelionė į tėvynę Lenkiją, kur jis kalbėjo apie planavimo, taip būdingo socialistiniam realizmui, tuštybę (žr. Dziwisz, 2007). Žinant F. A. von Hayek'o nuostatus šiuo klausimu (juk jis nenuilsdamas teigė, kad kiekvienas žingsnis tolyn nuo laisvos rinkos į vyriausybinių planavimą kelia pavojų žmogaus laisvei ir yra žingsnis diktatūros formavimosi link, o tai lemia konfliktišką, brutalesnę, despotišką visuomenę) galima teigti, kad ši tiesa teisinga visais laikais ir visur. Savo knygoje „Kelias į vergovę“ jis rašė, kad planavimas lemia diktatūrą, kuri yra veiksmingiausia prievartos ir spaudimo priemonė, siekiant įgyvendinti plataus masto centralizuotą planavimą. Kita vertus, F. A. von Hayek'as, be abejo, išgirdo ir apmąstė popiežiaus šv. Jono Pauliaus II ne kartą išsakytą nuostatą, kad šiuolaikinė laisvosios rinkos sistema linkusi pamiršti socialinę dimensiją, kad viskas, kas auga ir ką gaminame, turi tarnauti visų žmonių gerovei.

Kita vertus, kaip pastebėjo R. Cubeddu (1993), toli gražu ne visi F. A. von Hayek'o amžininkai sutiko ir su jo įvardyta ekonominės bei politinės laisvės koreliacija. Apskritai F. A. von Hayek'o knygoje „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944b; 1997) išdėstyti politiniai argumentai vertinti prieštarai, o jo spėjimas dėl to, kad XX a. pabaigoje daugelis Europos demokratiškos šalių bus pasidavusios totalitarizmui, kaip, turėdamas omenyje pirmiausia Švediją, kurios vyriausybė tuo metu kontroliavo apie 63 proc. BVP, parodė amerikiečių ekonomistas G. Tullock'as, neišsipildė. Net ir žymus ekonominės minties istorikas R. L. Heilbroner'is (1990) yra nurodęs, kad, nors vėlesnė istorinė plėtra, rodos, daugelį įtikino, kad F. A. von Hayek'o vizija iš esmės buvo teisinga, bet jo ekonominė analizė – nebūtinai: F. A. von Hayek'as gerokai perdėjo socialdemokratijos grėsmę laisvei, tam, tiesa, paprieštaravo P. J. Boettke (1992; 1995).

Vis tik drąsiai galima teigti, kad F. A. von Hayek'o veikalas „Kelias į vergovę“ (1944) ir šiandien išlieka tiek pat svarbus, kaip ir tada, kai rašytas tamsiomis Antrojo pasaulinio karo dienomis. Su kiekviena ataka prieš individualias laisves ir su kiekvienu nauju centralizuotu žmonių gyvenimų kontrolės planu kažkiek pasislenskame tolyn šiuo keliu. Juk laisvė nedalijama, o politinė laisvė be ekonominės laisvės egzistuoti negali. Tad būtina skaityti F. A. von Hayek'o *magnum opus*, kad suprastume galimus judėjimo šia kryptimi pavojus ir išpėtume kitus, kad būtina keisti kursą, kol dar ne per vėlu (Stahlfeld, 2020).

Kai knyga „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944b) minėjo 50-ies metų jubiliejų, įvadą jai parašė 1976 m. Nobelio premijos laureatas ekonomikos srityje M. Friedman'as, kuris savo žurnalui „Forbes“ 1988 m. duo-

tame interviu apie knygos svarbą yra sakęs, kad šiame socializmo kracho procese XX amžiaus pabaigoje, kurį pirmiausia lėmė laisvų rinkų idėja ir nepaprasti įvykiai pagreitino visišką socialinės-politinės politikos pokytį šalyse, Adam'o Smith'o vaidmenį suvaidino F. A. von Hayek'o „Kelias į vergovę“.

Vertinant knygos „Kelias į vergovę“ istorinį vaidmenį, įdomus ir paties F. A. von Hayek'o po daugelio metų pateiktas savos knygos įvertinimas. Įvade 1976 m. leidimui jis rašo per šį laikotarpį sužinojęs tai, ko ją rašydamas dar nežinojo, ir dažnai nusistebi, kiek daug jau tada suprato iš to, ką vėlesnis darbas patvirtino, taigi nedvejodamas rekomenduoja šį savo ankstyvąjį darbą plačiajam skaitytojų ratui, tiems, kuriems reikia paprasto – nespecializuoto įvado į problemą, kuri vis dar lieka viena lemtingiausių spęstinų problemų (Hayek, 1997). Iš tiesų posūkis vergovės link prasideda nejučia ir vargu ar gali būti geresnis pagalbininkas, norint tai atpažinti, nei „Kelias į vergovę“.

2011 m. žurnalas „National Review“ sudarė XX amžiaus 100-ą geriausių negrožinės literatūros knygų sąrašą, kuriame F. A. von Hayek'o knygai „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944b; 1997) atiteko ketvirtoji vieta. „Modern Library“ atliktoje analogiškoje apklausoje skaitytojai šiai knygai skyrė 16 vietą. Kaip savo straipsnyje „Kelias į vergovę po 75 metų“ pastebėjo B. J. Caldwell'as, pati žymiausia F. A. von Hayek'o knyga, veikalas, apie kurį žino gerokai daugiau žmonių, negu yra jį perskaitę, ją išleidus jau gyvena savo gyvenimą (Caldwell, 2020).

Išvados

Nepasitenkinimas to meto politiniu klimatu Didžiojoje Britanijoje, kuris vis labiau kryo į socializmą, F. A. von Hayek'ą paskatino parašyti politinį-ekonominį traktatą „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997). Norint geriau suprasti pačią knygą būtina susipažinti su to meto situacija, liberalių nuostatų Vakarų pasaulyje situacija ir žinoti istorinį kontekstą, kuriame knyga buvo parašyta. Knygos, kuri rašyta 1940–1943 m., pradžia – atmintinė, pavadinta „Nacių socializmu“, ji XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje parengta reaguojant į W. Beveridge'o mintis apie tai, kad nacionalinis socializmas – tai kapitalizmo reakcija į socializmą, vėliau – kaip atsakas į jo žymųjį 1942 m. pranešimą parlamentui „Socialinis draudimas ir su tuo susijusios paslaugos“.

Pirmiausia knyga 1944 m. kovą išleista Didžiojoje Britanijoje ir buvo skirta britų auditorijai, tuo metu šalyje didėjo spaudimas po karo Jungtinėje Karalystėje kurti gerovės valstybę. Rugsėjį ji išleista JAV ir išgarsino F. A. von Hayek'ą pasaulio mastu. Knyga „Kelias į vergovę“ (Hayek, 1944; 1997) sudaro 16 glaustų skyrių, kurie apima teoriją, intelektinę istoriją ir istorinius pastebėjimus, čia F. A. von Hayek'as pirmą kartą pateikė ekonominės plėtros institucinio dinamizmo analizę spontaniškos tvarkos terminais.

Galima teigti, kad F. A. von Hayek'o veikalas „Kelias į vergovę“ (1944) ir šiandien svarbus tiek pat, kaip ir tuo metu, kai rašytas tamsiomis Antrojo pasaulinio karo dienomis. Kiekviena ataka prieš individualias laisves ir kiekvienu nauju centralizuotu žmonių gyvenimų kontrolės planu kažkiek pasislenkame tolyn šiuo keliu.

Literatūra

- Beveridge, W. (1942). *Social Insurance and Allied Services*. London: Her Majesty's Stationary Office.
- Boettke, P. J. (1992). Analysis and vision in economic discourse. *Journal of the History of Economic Thought*, 14 (1), 84–95.
- Boettke, P. J. (1995). Hayek's the Road to Serfdom Revisited: Government Failure in the Argument against Socialism. *Eastern Economic Journal*, 21 (1), 7–26.
- Boettke, P. J. (2005). On Reading Hayek: Choice, Consequences and *The Road to Serfdom*. *European Journal of Political Economy*, 21 (4), 1042–1053.
- Boettke, P. J., Coyne, C. J., Leeson, P. T. (2008). The Continuing Relevance of F. A. Hayek's Political Economy. In R. Koppl (ed.). *Explorations in Austrian Economics of Advances in Austrian Economics*, 11. London: Emerald Group Publishing Limited.
- Boettke, P. J., Leeson, P. T. (2003). The Austrian School of Economics: 1950–2000. In J. Biddle, S. Warren (eds.). *The Blackwell Companion to the History of Economic Thought*. London: Blackwell.
- Caldwell, B. J. (2004). *Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F. A. Hayek*. Chicago: University of Chicago Press.

- Caldwell, B. J. (2020). The Road to Serfdom after 75 Years. *Journal of Economic Literature*, 58 (3), 720–748.
- Casseres, B. (1944). Review: The Road to Serfdom. *New York Daily Mirror*. November 9.
- Cassidy, J. (2000). The Price Prophet. *New Yorke*, February 7.
- Catlin, G. (1944). The Road to Serfdom. *Nature*, 154 (3911), 473–474.
- Cubeddu, R. (1993). *The Philosophy of the Austrian School*. London: Routledge.
- Čiegis, R. (2022). *Austrų ekonomikos mokykla ir jos poveikis ekonominės minties raidai*. I dalis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Čiegis, R. (2021). *Neoklasikinės sintezės modeliai ir jų indėlis į ekonominės minties raidą*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Davidson, P. (2009). *The Keynes Solution: The Path to Global Economic Prosperity*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dziwisz, S. (2007). *Gyvenimas su Karoliu: pokalbiai su Gian Franco Svidercoschi*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Ebenstein, A. (2001). *Friedrich Hayek: A Biography*. New York: Palgrave, St. Martin's Press.
- Friedman, M., Friedman, R. (1998). *Two Lucky People: Memoirs*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedrich Hayek: The Free-Market Man Who Shaped the Modern World. (2019). *Sotheby's, Stories*, March 08.
- Frowen, S. F. (ed). (1994). *Hayek the Economist and Social Philosopher: A Critical Retrospect*. London: Macmillan.
- Garrison, R. W. F. A. (2003). Hayek as „Mr. Fluctooations“: in Defense of Hayek's „Technical Econmomics“. *Hayek Society Journal* (LSE), 5 (2).
- Gissurason, H. H. (1987). *Hayek's Conservative Liberalism*. Los Angeles: Garland.
- Hayek von, F. A. (1939). *Freedom and the Economic System*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek von, F. A. (1994). *Hayek on Hayek: an Autobiographical Dialogue*. S. Kresge, L. Wenar (eds.). London: Routledge.
- Hayek, von F. A. (1983 [1978]). *Interviews: Nobel Prize-Winning Economist Friedrich A. von Hayek*. Los Angeles: UCLA Oral History Program.
- Hayek von, F. A. (1997). *Kelias į vergovę*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas.
- Hayek von, F. A. (2007). *The Collected Works of F. A. Hayek, Vol. 2: The Road to Serfdom*. Definitive edition, edited and with a Foreword and an Introduction by Bruce Caldwell. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hayek von, F. A. (1960). *The Constitution of Liberty*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek von, F. A. (1944). *The Road to Serfdom*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hayek von, F. A. (1933). The trend of economic thinking. *Economica*, 40, 121–137.
- Heilbroner, R. (1990). Analysis and Vision in the History of Modern Economic Thought. *Journal of Economic Literature*, 28 (3), 1097–1114.
- Heilbroner, R. L. (1989). *The Making Economic Society*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Yeager, L. B. (1997). Austrian Economics, Neoclassicism, and the Market Test. *Journal of Economic Perspectives*, 11 (4), 153–165.
- Keynes, J. M. (1964 [1936]). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Kolev, S. (2010). F. A. Hayek as an Ordo-liberal. *HWWI Research Paper*, 5–11.
- McCormick, B. J. (1992). *Hayek and the Keynesian Avalanche*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Mearman, A. (2012). Heterodox Economics and the Problems of Classification. *Journal of Economic Methodology*, 19 (4), 407–424.
- Milonakis, D., Fine, B. (2009). *From Political Economy to Economics: Method, the Social and the Historical in the Evolution of Economic Theory*. New York: Routledge.
- Mises von, L. (1990). *Money, Method, and the Market Process*. Essays selected by M. von Mises, edited with an introduction by R. M. Ebeling. Auburn, Ala: The Ludwig von Mises Institute, Norwell, Mass.: Kluwer Academic Publishers.
- Nef, J. (1973). *The Search for Meaning: The Autobiography of a Nonconformist*. Washington, D.C.: Public Affairs.
- Ormerod, P. (2006). The fading of Friedman. *Prospect Magazine*. December 16.
- Powell, J. (2000). *The Triumph of Liberty: A 2,000 Year History Told Through the Lives of Freedom's Greatest Champions*. New York: The Free Press.
- Samuelson, R. A. (1999). Reaction to the Road to Serfdom. *Modern Age*, 41 (4), 309–317.
- Stahlfeld, K. (2020). The Road to 121: Friedrech Hayek's Birthday. *The New Guard*, May 08.
- Steele, G. R. (2001). *Keynes and Hayek: The Money Economy*. London: Routledge.
- Tebble, A. J. (2010). *F. A. Hayek*. London: The Continuum International Publishing Group, Inc.
- The Man Whose Powerful Critique of Socialism Influenced Margaret Thatcher. (2019). *Sotheby's, Books & Manuscripts*, March 12.

THE BOOK BY F.A. VON HAYEK *THE ROAD TO SERFDOM*: THE CIRCUMSTANCES OF ITS CREATION AND ITS TOPICALITY TODAY

REMIGIJUS ČIEGIS, ŽILVINAS DRABAVIČIUS
Kaunas Faculty of Vilnius University (Lithuania)

Summary

The relevance of the subject and the scientific problem: The main goal of the article is shown in the title, to introduce the reader to the book *The Road to Serfdom* by F.A. von Hayek, one of the most important members of the Austrian school of economics, and to its impact on the development of economic thought and the formation of modern economic policy, and also to try to answer the question how relevant the book is today.

For this purpose, the circumstances of the creation of von Hayek's *The Road to Serfdom* and its topicality today are shown.

Methods: *Logical abstraction*, which includes and combines a summary of economic, historical and political theory statements, theoretical systematic analysis, and a synthesis of the ideas of the Austrian school of economics and their impact on the development of economic thought, based on the conclusions and contemplations of works by scientists from different countries, as well as general and logical analysis and comparison.

Research results: The deep dissatisfaction with the day's political climate in Great Britain, when more and more people were leaning towards socialism, spurred von Hayek to write the politico-economic treatise *The Road to Serfdom*. If we want to understand better the book itself, we should look to the situation today, when liberal provisions can be seen in the Western world, and to understand the historical context in which the book was written.

The book was written between 1940 and 1943, and the beginning of the work relates to W. Beveridge's famous 1942 report to Parliament 'Social Insurance and Allied Services'.

It was first published in March 1944 in Great Britain, and was specifically directed at a British audience, when the country was in a great hurry after the war to create the welfare state. The book was published in the United States in September of that year, and made von Hayek famous worldwide.

The book *The Road to Serfdom* consists of 16 compact chapters, which include theory, intellectual history and historical notices, in which von Hayek analysed for the first time the institutional dynamism of economic development in terms of spontaneous order.

We could conclude that von Hayek's book *The Road to Serfdom* is no less important today as it was when it was written during the dark days of the Second World War. With every attack against individual freedoms, and with every new central plan to control people's lives, we are moving on this road to serfdom.

KEY WORDS: *Austrian school of economics, capitalism, socialism, history of economic thought, free market.*

JEL CODES: B10, B13, B25, B53.

Gauta: 2022-11-06

Priimta: 2022-12-05

Pasirašyta spaudai: 2023-01-05